

УДК 373.5.015.31:159.947.23

DOI 10.31651/2524-2660-2018-9-11-16

ХУДЯКОВА Анжела Андріївна,
аспірант кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та дошкільної освіти
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: anzhela.bozhko@yandex.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7679-0542>

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті наведено аналіз поглядів дослідників з проблеми формування моральної відповідальності учнівської молоді в сучасних умовах. Зроблено спробу виділити основні вікові особливості дітей старшого шкільного віку. Визначено, що в цьому віці дітям притаманний суперечливий характер. Виявлено, що в старшому шкільному віці основним новоутворенням особистості є самосвідомість. Особливу увагу приділено психологічним особливостям та основним чинникам формування моральної відповідальності саме в старшому шкільному віці. Обґрунтовано думку про те, що в процесі формування моральної відповідальності учнівської молоді необхідно враховувати вікові особливості.

Ключові слова: *учнівська молодь; моральна відповідальність; вікові особливості; рання юність; самосвідомість; старший шкільний вік.*

Постановка проблеми. Проблема моральної відповідальності особистості молодого покоління в сучасній дійсності не втрачає актуальності, навіть навпаки, повстає дедалі гостріше. Економічний розвиток, який впливає на всі сфери нашого життя, має як позитивні результати: покращення медицини, доступність будь-якої інформації, підвищення якості життя, так і негативні. Спостерігаючи за сучасною учнівською молоддю, ми бачимо, що надлишок матеріальних благ та відносна доступність різних розважальних закладів, пропагування розвитку інтелектуальних якостей, як засобу багатіння в дорослому житті, призвело до формування інфантильної поведінки, з егоїстичним світоглядом та байдужою позицією до інших. Молоде покоління знайоме з поняттям «відповідальність» з точки зору професійної, кримінальної і т. ін. Моральна відповідальність, в свою чергу, відходить на другий план, через нерозуміння, в результаті малої поінформованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх дослідженнях вікові особливості учнівської молоді розглядали такі науковці як Ю. Гіппенрейтер, Р. Павелків, П. Кендзьор, І. Кулагіна, В. Мухіна, В. Собкін. Моральне виховання учнівської молоді досліджували в різні періоди О. Богданова, В. Сухомлинський, І. Бех, К. Чорна. О. Бондаренко, Ф. Василюк, Г. Васянович, О. Клепиков, А. Орлов, Є. Орлова. В. Семиченко, О. Тігаренко досліджували питання відповідальності. Г. Балл, Є. Мануйлов, Ж.-Сартр, І. Сопівник, М. Юрій аналізували сутність відповідальності особистості в контексті моралі. Так, виховання моральної відповідальності учнів безпосередньо розглядалося в доробках Р. Лазарус, А. Петровського, М. Савчина, М. Ярошевського.

Мета статті – проаналізувати існуючі теоретичні підходи до проблеми формування моральної відповідальності в онтогенезі учнівської молоді в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. З соціальними, економічними, науковими змінами відбуваються зміни і в моралі, як негласного регулятора поведінки людини. Так, в різні часи дослідники по-різному розглядали моральну відповідальність людини перед іншими людьми, суспільством та собою. Це пов'язано з тим, що в моральному змісті відповідальність за поведінку розглядається як дії, які відповідають чи не відповідають моральним цінностям, що встановлені даним суспільством в даний час.

Так, Ж.-Сартр стверджував, що всі люди абсолютно вільні у своїх виборах. Він вбачав лише одну єдину моральну норму, якій за необхідності має підкоритись людина – це відповідальність за свій будь-який вільний вибір. Ж.-Сартр підкреслював, що кожен може винаходити власну мораль, яка може не співпадати з загальновизнаною мораллю, кожен може бути безмежно добрим чи безнадійно злим. Це справа вибору людини. Проте, при цьому людина повинна прийняти на себе і тільки на себе всі наслідки свого вибору та своєї поведінки [1].

М. Юрій стверджував, що моральна відповідальність – це важка річ, від неї неможливо сховатися чи втекти. Вона наздожене людину в будь-якому випадку і ззовні, і зсередини [2, с. 73]. Продовжуючи свою думку, Михайло Федорович зазначає, що основою нашої глибокої моральної відповідальності є наша об'єктивна соціокультурна і психологічна залежність від інших. Ця залежність немає жодного негативного змісту, тому що вона природна. В цьому М. Юрій вбачає парадокс, в якому відповідальна особистість може вільно приймати рішення, але разом з тим у самій своїй основі залежить від інших. Проте, вчений зазначає, що якщо краще придивитись, ніякого парадоксу не буде, тому що вільні рішення приймає людина, яка живе в суспільстві та бере саме з нього свої цілі, орієнтири, ідеали, звідси беручи і ідеал свободи [2, с. 75].

Так, Г. Балл моральну відповідальність ділить на внутрішню та зовнішню. Внутрішня відповідальність, виступає атрибутом моральної категорії «совість». Вона розкривається у прагненні особистості усвідомлювати наслідки своїх дій та вчинків, діяти, керуючись нормами моралі. Зовнішню відповідальність Г. Балл описує у вигляді санкцій суспільства на дії особистості [3].

Такої ж думки дотримується і Є. Мануйлов, розглядаючи відповідальність як два взаємопов'язані виміри: за що відповідати людині та перед ким відповідати. Тому в моралі людина має відповідати перед: собою, іншими та суспільством [4, с. 32].

К. Плівачук в своїй статті доводить, що формування моральної відповідальності учнівської молоді передбачає усвідомлене й неухильне виконання взятих на себе зобов'язань, розумно дотримуючись прийнятих моральних і правових норм, вироблення необхідності звітувати перед собою, колективом, батьками за свої дії та вчинки [5].

О. Клепиков дотримується подібної думки, зазначаючи, що моральна відповідальність потребує усвідомленого обрання індивідуальної поведінки. Це, в свою чергу, від особистості вимагає розвитку творчого мислення, усвідомлення завдань, цілей, мотивів не тільки самих вчинків, а й їх наслідків [6, с. 237].

Моральне виховання учнівської молоді – це складний процес, що має багато різних аспектів, які варто враховувати. Діти проходять шлях дорослішання. Тому для оптимізації процесу формування моральної відповідальності необхідне знання вікових особливостей молодого покоління.

П. Кендзьор, описуючи особливості учнівської молоді, зазначає, що для неї більш характерним є раціональне сприйняття дійсності. Ці учні вже здатні здійснювати порівняльний аналіз норм і цінностей людського буття, в результаті, виявляти відмінності між людьми, їхніми культурами та визначати зумовленість цих відмінностей [7, с. 220].

Ю. Гіппенрейтер, Р. Павелків, П. Кендзьор сверджують, що одним з головних новоутворень ранньої юності є сформований світогляд [7; 8; 9].

Ю. Гіппенрейтер, описуючи учнівську молодь, зазначає що в цьому віці відбувається розвиток адекватного, систематизованого світосприймання, що в результаті впливає на розвиток різнобічності та гармонійності пізнавальних інтересів, формування яких проходить під впливом вікових особливостей розвитку і навчально-виховного процесу. Змінюється мотиваційний комплекс і компоненти: інтереси, ідеали, потреби. Юлія Борисівна наголошує, що в період ранньої юності формуються відчуття дорослості та «Я-концепція», з'являється рефлексія, формується світогляд, ідентичність, стає можливим самовиховання тощо [8].

Р. Павелків визначає: рання юність є етапом моральної самодіяльності особистості, що характеризується цілком усвідомлюваним підпорядкуванням поведінки моральним принципам. Основними новоутвореннями цього періоду Роман Володимирович визначає самосвідомість, відносно автономні моральні погляди й переконання. Підсилюється етичний критицизм, учнівська молодь звертається до критичних переоцінок та переосмислень раніше набутого досвіду [9].

Т. Карпович розглядає учнівську молодь більш детально, описуючи психологічні новоутворення за статевою приналежністю. Так у дівчат спостерігається прагнення до розвитку взаємин і прив'язаності. У хлопців бачимо вміння прогнозувати, контролювати поведінку свого оточення. У дівчат більше розвинений комунікативно-особистісний потенціал, вони краще змальовують свої почуття, у них сильніші емпатія та прояви співпереживання. Хлопці ж краще керують своїми почуттями та здатні контролювати власні емоційні стани [10].

Ю. Гіппенрейтер стверджує, що у цей період дитина швидко розвивається і характеризується особистісною нестабільністю. Різні протилежні прагнення, риси, тенденції співіснують та борються між собою, це призводить до суперечності характеру і поведінки дитини, яка трансформується в дорослу людину. З одного боку, вона з ентузіазмом включається в життя суспільства, а з іншого – охоплена пристрасстю до самоти [8].

Про суперечливий характер молодого покоління в своїй книзі «Народження громадянина» писав і Василь Олександрович Сухомлинський. Він зазначав, що у старшокласників проявляється:

- з одного боку – непримиримість до зла та неправди, і боротьба з цим; з іншого боку – невміння розібратись в складних ситуаціях;
- вони бажають бути близькими ідеалу, але вороже ставляться до повчань;
- необхідність в самоствердженні є, а вміння немає;
- потребують порад, допомоги, та не бажають звертатись до дорослого;
- мають багато бажань й обмежені можливості та досвід для їх здійснення;
- осуджують егоїзм, але мають чутливе самолюбство;
- бажають багато знати, в той же час, мають поверхневе ставлення до навчання;
- романтична захопленість та грубі витівки;

- милування красою та іронічне ставлення до краси [11].

Е. Берн розглядає юність як період в житті людини, де вона вибирає між сценарієм та антисценарієм. Тому учнівська молодь бажає та наслідує батьків, а коли розуміє, що все ж таки живе в рамках батьківського сценарію, повстає проти них. Молоді люди в цьому віці навчаються гнучкості. Так, від однокласників та вчителів учнівська молодь навчається інших почуттів, тих, які вона не переживала в батьківській сім'ї. Та навпаки стримувати почуття, тому що не для всіх є важливим те, що для його батьків [12, с. 318].

А. Орлов, Є. Орлова переконують, що доброзичливість у стосунках із підлітком як батьків, так і вчителів, є конче потрібною, адже саме в цьому віці складаються важливі морально-етичні уявлення.

Шлях до цієї доброзичливості та взаєморозуміння розглядають в перебудові дорослими своїх стосунків з учнівською молоддю. Батьки мають знайти, де можна і потрібно розширити самостійність молодшої людини, у чому змінити вимоги до неї, за що підвищити відповідальність. Поступове розширення самостійності і відповідальності старшокласника сприяє відносинам батьків і дітей. При цьому необхідно засвоїти золоту середину, що відповідала б реальним можливостям молодшої особистості і давала б змогу дорослому впливати на неї.

Перш за все, А. Орлов, Є. Орлова пропонують залучити дитину до домашніх справ і турбот, у тому числі і до піклування про молодших братів або сестер (якщо такі є). При такому розкладі відчуття власної зрілості і прагнення до неї виявляється у прагненні юнака, що росте, розділити з дорослими їхні справи й обов'язки, дитина розширює коло таких справ, бере на себе важке і відповідальне. Таким чином, зростає самостійність, дитина відчуває довіру батьків і розуміє свою відповідальність за свої обов'язки [13, с. 67].

В. Моросанова та О. Аронова доводять, що на саморегуляцію старшокласників також позитивно впливає наполегливість у досягненні цілі, орієнтація на теперішнє, гарна самооцінка, прагнення до самоактуалізації, а перешкоджає – велике почуття провини [14, с. 20].

В. Селіванов пропонує такі методи та прийоми для формування відповідальності. Їх можна поділити на чотири основні групи :

- Метод переконань – спрямований на свідомість людини, створення правильних понять та переконань, без яких неможлива правильна поведінка. Використовують при цьому такі прийоми як: читання оповідань, пояснення, бесіда, колективне обговорення.

- Метод вправ – допомагає людині на практиці розвивати і закріплювати відповідну поведінку.

- Методи заохочення, примушення тощо. Ці методи мають спонукати людину до збільшення своїх вольових зусиль працювати над формуванням відповідальності.

- Методи самовиховання – робота над самим собою [15].

К. Плівачук акцентує увагу на тому, що вся навчально-виховна система школи повинна мати виховний вплив на становлення моральних відносин, створюючи умови для учнівської молоді, де вона зможе пережити радість від того, що своєю поведінкою, вчинками приносить користь людям, творить добро, при цьому бере відповідальність за результати своєї діяльності, вчиться володіти і керувати собою. Щоб бути високomorальною особистістю, учнівській молоді

необхідно гарно засвоїти моральний досвід людства, прийняти національні та загальнолюдські моральні цінності в особистісні ціннісні орієнтири [5].

Висновки. Отже, з вище зазначеного виходить, що формування моральної відповідальності учнівської молоді не втрачає актуальності і в сучасному прогресивному суспільстві. Так, саме в період ранньої юності необхідно не упустити момент морального становлення особистості, бо саме в цьому віці одним з найвагоміших новоутворень виступає самосвідомість, як якість дорослої особистості. В жодному разі не можна повністю покладатись на саморегуляцію учнівської молоді в моральному розвитку. Мораль, будучи предметом етики, має також вивчатись як будь-які інші науки. Як неможливо стати гарним фізиком, не знаючи законів фізики; музикантом, не знаючи гармонії, ритму, такту; педагогом – не знаючи основних правил дидактики, так неможливо стати морально відповідальною особистістю, не знаючи законів моралі. Сучасна учнівська молодь потребує порад та знань, але це має бути не в формі моралізування чи повчань, тому що такий стиль взаємодії лише відверне її. Молодь потребує відчуття довіри дорослих, що вона зможе зробити все правильно; збільшення волі через довіру відповідальних повсякденних справ та власного прикладу моральних вчинків, думок та позиції дорослого, не лише на словах, а й в дії.

Список використаної літератури.

1. Сартр Ж.-П. Человек в осаде : Избр. произведений / Ж.-П. Сартр. – М. :Вагриус, 2006. – 540 с.
2. Юрій М. Ф. Етика : Підручник / М. Ф. Юрій. – К : Дакор, 2006. – 320 с.
3. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки // Соц. психологія. – 2005. – № 1 (9). – С. 13.
4. Мануйлов Є. М. Проблема відповідальності особистості в контексті моралі / Є. М. Мануйлов // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 1 (20) – С. 29-34.
5. Плівачук К. В. Духовно-моральне виховання учнівської молоді як умова ціннісного становлення особистості / К. В. Плівачук // Народна освіта – електронне фахове видання. 2016. https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3941
6. Клепиков О. І. Основи творчості особи / О. І. Клепиков. – К. : Вища шк., 1996. – 295 с.
7. Кендзьор П. І. Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу : дис. ...доктора педагогічних наук :13.00.07 / П. І. Кендзьор.– Київ, 2017.– 402 с.
8. Гиппенрейтер Ю. Б. Большая книга общения с ребенком / Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Издательство АСТ, 2016. – 496 с.
9. Павелків Р. В. Феноменологія морального розвитку особистості : детермінація, механізми, генезис : Монографія / Р. В. Павелків. – Рівне : Волинські обереги, 2009. – 368 с.
10. Карпович Т. Н. Социальный интеллект и пути его развития у учащихся юношеского возраста / Т. Н. Карпович // Психология.– 2002. – №3. – С. 78-85
11. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / В. А. Сухомлинский. – М. : Концептуал, 2016. – 346 с.
12. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры, или Вы сказали «здравствуйте», что дальше? / Э. Берн. – Екатеринбург : ЛИТУР, 2004. – 576 с.
13. Орлов А. Характерні особливості формування самостійності та відповідальності у дітей на різних вікових етапах розвитку / А. Орлов, Є. Орлова // Рідна школа. – 2005. – №6. – С. 66-68
14. Моросанова В. И. Саморегуляция и самосознание субъекта / В. И. Моросанова // Психологический журнал. – 2008.– № 1. – С. 14- 22.
15. Селиванов В. И. Волевая регуляция активности личности / В. И. Селиванов // Психол. журн. – 1982. – Т. 3. – №4. – С. 14-25.

References.

1. Sartre ZH-P. (2006). *The man in siege*. Moscow : Vagrius (in Russ).
2. Yuriy M. F. (2006) *Ethic*. Kyiv : Dakor (in Ukr.).
3. Ball G. O. (2005) The phenomenon of choice in the context of social behavior. *Sots. Psihologia (Social Psychology)*. 1 (9), 13 (in Ukr).

4. Manuylov E. M. (2014) The problem of personality responsibility in the context of morality. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu «Jurydychna akademija Ukrainy imeni Jaroslava Mudrogho» (Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»)*. 1 (20), 29-34 (in Ukr).
5. Plivachuk K. V. (2016) *Spiritual and moral upbringing of pupils' youth as a condition of the value formation of the individual*. Narodna osvita (Folk education). Retrieved from https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3941 (in Ukr).
6. Klepnicov O. I. (1996) *The basics of creativity of the person*. Kyiv : Higher school (in Ukr.).
7. Kendzor P. I. (2017). *Polycultural upbringing of pupils in the system of activity of a comprehensive educational institution* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
8. Gippenreyter U. B. (2016) *The big book of communication with the child*. Moscow : ACT (in Russ).
9. Pavelkiv R. V. (2009) *Phenomenology of moral development of personality: determination, mechanisms, genesis*. Rivne : Volynsjki obereghy (in Ukr.).
10. Karpovich T. N. (2002) Social intellect and ways of its development in students of adolescence. *Psihologia (Psychology)*. 3, 78-85 (in Russ).
11. Suhomlinskiy V. A. (2016) *Birth of a citizen*. Moscow : Konseptual (in Russ).
12. Bern, E. (2004). *Games people play. Psychology of human relationships. People who play games, or you said «hello», what next?* Ekaterinburg : LITUR (in Russ.).
13. Orlov A. Orlova E. (2005) Characteristic features of the formation of autonomy and responsibility in children at different age stages of development. *Ridna shkola (Native school)*. 6, 66-68 (in Ukr).
14. Morosanova V.I. (2008) Self-control and self-awareness of the subject. *Psihologicheskij zhurnal (Psychological journal)*. 1, 14- 22 (in Russ).
15. Selivanov V. I. (1982) Volitional regulation of personality activity. *Psiholog. zhurnal (Psychological journal)*. 4, 14-25 (in Russ).

KHUDYAKOVA Angela,

Postgraduate student of the Department of Social Work, Social Pedagogy and Preschool Education, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

AGE FEATURES OF FORMING MORAL RESPONSIBILITY OF PUPILS' YOUTH IN MODERN CONDITIONS.

Abstract. Introduction. *The problem of moral responsibility of the personality of the younger generation in modern reality does not lose its relevance, even on the contrary, it is rising more acutely. Watching the modern pupils' youth, we see that the surplus of material goods and the relative accessibility of various entertainment establishments has led to the formation of infantile behavior, with an egotistical outlook and an indifferent attitude to others. The moral education is given little attention. The pupils' youth is not understand the moral responsibility.*

Purpose. *Analyze the existing theoretical approaches to the problem of moral responsibility formation in the ontogenesis of pupils' youth in modern conditions.*

Results. *The article gives an analysis of the researchers' views on the problem of moral responsibility formation of pupils' youth in modern conditions. The main age-old features of senior school age are distinguished. It is determined that at this age the children have a contradictory character. It is revealed that in the senior school age, the basic neoplasm of the individual is self-consciousness. Attention is paid to psychological peculiarities and the main factors of formation of moral responsibility in the senior school age.*

Originality *The psychological peculiarities and main factors of formation of moral responsibility in the senior school age are singled out. It is proved that in the process of formation of moral responsibility of pupils' youth it is necessary to take into account age characteristics.*

Conclusion. *In the period of early youth it is important not to miss the moment of moral development of the individual. It is at this age that self-awareness is formed, as the quality of an adult person. Modern student youth needs advice and knowledge, but this should not be in the form of moralizing or teaching, because such a style of interaction will only turn it away.*

Keywords : *pupils' youth; moral responsibility; age features; early youth; consciousness; senior school age.*

Одержано редакцією 11.06.2018 р.
Прийнято до публікації 15.06.2018 р.